Obsah

ÚVOD /9

VÝVOJ STŘEDNÍCH ŠKOL V 19. STOLETÍ /9
Bonitz-Exnerova školská reforma /16
Padesátá a šedesátá léta – do rakousko-uherského vyrovnání /18
Střední školství od rakousko-uherského vyrovnání /22
Marchetova reforma /25
Školství za první světové války /27
Dívčí školství /31

ORGANIZACE STUDIA /35
Vstup na střední školu /35
Organizace školního roku /39
Zkoušení a klasifikace /42
Maturitní zkouška /45
Obsah vzdělávání /52
Náplň jednotlivých předmětů /55
- Klasické jazyky /55
- Čeština /58
- Další jazyky /59
- Humanitní předměty /60
- Přírodní vědy /61
- Nepovinné předměty /63
- Tělesná výchova a sport /65
- Sportovní hry /68

Disciplinární řád /70
Studentské plesy a studentské akademie /83
Celoškolní výlety /86
Třídní výlety, vycházky a exkurze /97

STŘEDOŠKOLŠTÍ STUDENTI /101
Sociální původ studentů /102
Místní složení studentů /106
Studentské bydlení /109
Hospodářské poměry studentů /116
Studenti ve volném čase /119
Student jako homo politicus /121

Literární a vědecké sklony /124
Hudba, tanec, divadlo /133
Sport a hry /138
Záliby méně vznešené /141

STŘEDOŠKOLŠTÍ PROFESOŘI /145
Příprava na výkon povolání /145
Složení pedagogického sboru /149
Postavení profesorů /154
Finanční poměry středoškolských profesorů /156
Sociální postavení středoškolských profesorů /161
Zdravotní stav profesorů /164
Osobnosti profesorů v očích žáků a veřejnosti /167

ZÁVĚR /172

POZNÁMKY /176
SLOVNÍČEK ODBORNÝCH VÝRAZŮ /185
PRAMENY A LITERATURA /187

PŘÍLOHY: TABULKY /199

Úvod

Mezi neinformovaným občanstvem převládá od nepaměti bludný názor, že školství, zejména pak školství střední, je blahodárná instituce, kde zástupy mládeže, toužící po vědění a vzdělání, jsou poučovány a vychovávány obětavými muži a ženami. Z tohoto mylného předpokladu vycházejí všichni reformátoři a bojovníci za novou střední školu, pročež jejich úsilí končí nezdarem. Neboť střední škola je ve skutečnosti kolbiště, kde utlačovaný lid studentský, čili študáci, vede nesmiřitelný boj proti panující kastě prófů neboli kantorů.
— Jaroslav Žák, *Študáci a kantoři*

Kdo by neznal a neměl rád pamětnické filmy *Škola, základ života* nebo *Cestu do hlubin študákovy duše*. Jaroslav Žák, autor jejich předlohy a spoluautor jejich scénářů, sice líčí prostředí střední školy s humornou nadsázkou, i přes ni se ale před čtenářem nebo divákem otvírá plastický obraz prvorepublikových gymnázií. Střední školství první republiky ovšem nevzniklo ve vzduchoprázdnu, až na některé „drobnosti" (především přítomnost studentek a profesorek) navazovalo na vývoj a zvyklosti předchozího období. Za Rakouska-Uherska přitom prošly české střední školy bouřlivým rozvojem. Přesto, že byly spoutány rakouskými předpisy a navenek prodchnuty loajalitou k císaři a jeho říši, z jejich škamen vycházela řada nadšených vlastenců, kteří posilovali a rozšiřovali vyšší vrstvy české společnosti. Byli tito budoucí intelektuálové, úředníci, lékaři, kněží nebo profesoři také utlačovaným lidem studentským, myslícím především na fotbal a jiné zakázané radosti? A co jejich profesoři, byli tehdy také tou „panující kastou prófů"? A co školní koloběh, změnil se oproti dobám Žákovým i našim? Tato kniha se alespoň zčásti pokouší na tyto a jim podobné otázky odpovědět.

Čtenář se bude na jejích stránkách často setkávat s příklady ze života gymnázia v Jindřichově Hradci. Proč si autorka vybrala k detailnímu zkoumání poměrů právě tuto střední školu? K její volbě přispěly jak subjektivní, tak objektivní důvody. Z těch subjektivních uveďme především citovou vazbu k tomuto městu i gymnáziu. Najde se zde ale i dost důvodů objektivních, proč se právě Jindřichův Hradec stal pro tuto práci modelovým příkladem. Jedná se totiž o jedno z nejstarších gymnázií v Čechách vůbec (bylo založeno už v roce 1595), a především o jedno z mála, které můžeme po roce 1848 zařadit mezi utrakvistická (tedy vyučující alespoň některé předměty v češtině), a od roku 1867 jedno z prvních, kde se vyučovalo pouze čes-

ky. Ale vyvozovat dalekosáhlé závěry jen na základě údajů z jedné školy by samozřejmě nebylo možné, proto se druhým modelovým gymnáziem, podrobeným důkladnému zkoumání, stal snad nejprestižnější a nejstarší český ústav, pražské Akademické gymnázium.

Ještě jednou si vypůjčeme slova Jaroslava Žáka: *Nuže, jest na nás, abychom strhli roušku tajemství této magické kuchyně…*

Vývoj středních škol v 19. století

Gymnasium je škola starého, již bychom mohli říci středověkého typu. Středověká škola vyučovala týráním, jež sloužilo i zábavě žáků. Žák musel být bolestně otlučen, aby byl důstojným a mohl přijat býti do středu zvolenců Mus, již otrlých. Otrlosť byla tu cílem, jehož pedagogové mnohem spíše se snažili i dovedli dosahnouti, než hlubokého vzdělání a duševné ušlechtilosti.
— Josef Holeček, *Pero*

Josef Holeček, který svá středoškolská studia absolvoval na sklonku 19. století, na gymnázium nevzpomínal zrovna v dobrém, považoval ho za zkostnatělou středověkou instituci, prakticky za mučírnu. Jeho soud ovšem není zcela spravedlivý ani objektivní. Gymnázia (a později i další od nich odvozené nebo jako protiklad k nim vytvořené střední školy) od svých prvopočátků prošla dlouhým vývojem a řadou změn a modernizací.

Objevují se na počátku 16. století jako ústavy, kde jejich studenti mohli získat znalosti latiny a řečtiny, někdy také hebrejštiny, eventuálně i základy pro univerzitní studium. Zpočátku jsou hodně spjaty s reformací, o jejich formování se totiž velmi zasloužil Lutherův spolupracovník, německý humanista Filip Melanchton. Podle jeho návrhu bylo založeno několik gymnázií (např. v roce 1524 v Magdeburku, o dva roky později v Norimberku), Melanchton byl také autorem prvního vzdělávacího programu pro gymnázia – v roce 1528 vytvořil pro saské kurfiřství školní řád, který se pak stal vzorem pro všechny ostatní školy.

Velmi brzy si tento typ studia přisvojila také druhá, katolická strana. Především jezuitský řád rychle pochopil, že takováto škola může být optimální přípravou pro duchovní službu, stejně jako vhodný nástroj pro získávání příznivců i v nekatolickém prostředí. Svoje střední školy pak podle jeho vzoru vytvářely také další řády, především piaristé, ale také benediktini nebo františkáni.

Situace v českých zemích kopírovala politický vývoj. V 16. století se tu vedle sebe vyskytovala gymnázia všech povolených i pouze trpěných konfesí (také zakazovaná Jednota bratrská založila koncem 16. století své vlastní gymnázium v Ivančicích). Po porážce českého stavovského povstání ovšem tato široká nabídka skončila a vyšší vzdělání poskytovala pouze gymnázia některých katolických řádů. Nejvíce jich vedli a spravovali jezuité. Ti zde svou první školu, pražské Klementinum, založili už v roce 1556 a do Bílé

hory dokázali s pomocí mocných šlechtických příznivců vybudovat další tři koleje s gymnázii v Čechách (Český Krumlov, Chomutov, Jindřichův Hradec) a dvě na Moravě (Olomouc, Brno). Hlavní rozmach jejich školství ovšem nastal až po vítězství Habsburků, hlavně v první polovině 17. století jejich škol velmi rychle přibývalo. V třicátých letech 17. století se k jezuitům přidal další nedávno vzniklý školský řád – piaristé. Ti tu také začali zakládat své střední školy. Piaristická kolej, která vznikla v roce 1631 v Mikulově, byla dokonce první piaristickou komunitou ve střední Evropě.

Výuka na řádových gymnáziích byla plně v rukou řádů. Stát dlouhou dobu nepociťoval potřebu vměšovat se jim do obsahu vzdělávání, proto neexistovaly žádné závazné jednotné osnovy. Náplň studia byla přesto všude podobná, největší prostor byl u všech řádů věnován důkladné výuce latiny a méně důkladné výuce řečtiny na základě četby antických klasiků. Kromě klasických jazyků se studenti obvykle seznámili se základy matematiky. Pokud studovali u piaristů, čekal je při hodinách poněkud větší důraz na reálie a výklad v mateřském jazyce. Přírodní vědy začaly na gymnázia pozvolna pronikat od sklonku 17. století, i když toto pronikání naráželo jednak na značnou neochotu rozhodujících činitelů, jednak na nedostatek lidí schopných tyto předměty vyučovat. Na řádových gymnáziích totiž v té době nevyučovali profesionální pedagogové, ale řadoví členové řádu, pro něž bylo učení často jen krátkou etapou jejich života.[1]

Abychom porozuměli vývoji středních škol v 19. století, musíme se začít důkladněji poohlížet už ve století osmnáctém. Podobu středních škol totiž dlouhou dobu ovlivňovaly tereziánsko-josefinské základy. Reformy obou těchto panovníků otevřely cestu k proměně jezuitských a piaristických latinských škol dosud spočívajících na humanistických základech v nový typ střední školy, více odpovídající požadavkům doby. Stejně tak musíme překročit hranice 19. století i na jeho druhé straně a ukončit období, které nás zajímá, až s koncem první světové války a vznikem nového státu, který si samozřejmě přizpůsobuje (ale nijak radikálně nemění) k obrazu svému i systém středního školství.

Marie Terezie sice proslula především reformami obecného školství, stranou jejího zájmu ovšem nezůstaly ani střední školy. Nejprve, v polovině 18. století, zavedla nad gymnázii státní dozor a začala tak v praxi realizovat myšlenku, že o tom, co a jak se bude učit, rozhoduje zájem státu. První výraznější úpravu gymnaziálního studia se jí ale podařilo prosadit až v roce 1775 (neúspěšné pokusy podnikla už v letech 1752 a 1764). Tato reforma byla vlastně určitým prvopočátkem moderní školské soustavy. Marie Terezie nechala vypracovat nové, obecně závazné gymnaziální osnovy (jejich autorem byl piarista, prefekt savojské akademie Gratian Marx), které za-